

Praznovszky Mihály

Az Óceánus és az Adriának tengere

A hó

A zágrábi Műszaki Múzeum udvarán állunk százan, százötvenen, s mindannyian az eget kémleljük. Ejtőernyősöket várunk, de csak vastag hópelyhek zuhataga lepi el a teret, az ósdi gépeket. Az élet megbénul, a forgalom leáll, az emberek elakadnak a járdai torlaszokban. 1993 novembere van, túl korán jött a tél.

Nem *azokat* az ejtőernyősöket várjuk, ők itt nem ugranak le, nem is tehetnék, hiszen vigyázzák az égboltot, legalább azt vigyázzák a gyámoltalan nemzetközi segítők. Zágrábban a homo volans-t várjuk, a repülő embert, amint azt 400 évvel ezelőtt megrajzolta Verancsics Faustus Velencében kiadott könyvében a *Machinae Novae*-ben. Ejtőernyőt talált fel, állítólag nem ismerte Leonardó korábbi elképzelését erről az ötletéről. S még inkább, állítólag egy velencei toronyból maga is kipróbálta az ugrást, amit kötve hiszek, mivel ekkor már hatvanadik évén is túl járt. Most zágrábi fiatalok ugranának a tudós, költő, nyelvész, filozófus, katona emlékére, de a gép fel sem szállt velük. Marad a kiállítás, marad az emlékülés. Mai feladatunk: részt venni a horvát nép tudománytörténeti azonosulásában. Most egy reneszánsz tudós lép be a horvát köznapi tudatba.

A kő

A dalmát végtelenül udvarias ember. Mi több lovagias is. Önzetlen. Jó barát. Nagyvonalú. Szeretetében féktelen. Mindig meglepik az embert. Most már én is dalmát vagyok. Kérem Milivojt, hozzanak nekem egy követ a tengerből. Amit nyáron én gyűjtöttem, ott felejtettem Jelsán. Milyet hozzanak, kérdi. Mindegy, csak tengeri kő legyen. És nagy. Be akarom építeni há-

zam majdani kerítésébe. Hogy megérinthessem ha hazatérek, ha már rálépni nem tudok, de nem is akarok. A kő megérkezett. Ez a kő egyenesen Prvič-ről jött. Kihajóztak érte a fiúk, kihalászták a tengerből. Lukas, sok-sok kagylófürta járattal teli. Némelyikben ott a kagyló is. Mióta s meddig?

A plakát

De hiszen ez a mi Verancsicsunk! – Belőlem szakadt ki így a kiáltás két évvel ezelőtt Zág-rábban, egy színes plakát láttán. Úgy értettem, hogy a veszprémi Faustusról van szó, akiről a helyi irodalmi lexikonban olvastam pár mondatot. Sokkal többet nem is tudtam róla. Szerencsére magyarul mondtam, s így elkerülhettem a megbántást. Mert engem legalább annyira megbántottak két esztendő múltán, amikor a mikrobuszban a horvát költőről, Janus Pannoniusról beszéltek nekem. Én meg is kérdeztem: mióta horvát ő, mert mi magyarnak tudjuk. Zavart csend. Némi áthidaló mondat után másról beszélünk. Pedig megegyeztünk eddig mindenben: a Zrínyik Subičok, a Frangepánok Frankopanok és Jurisics Miklós frissen felállított szobra nyugodtan hűsölhet Senj (értsd: Zengg) egyik árnyas terén. Janus Horvátországban született, tán apja is e nációhoz tartozott, de anyja magyar. S horvát földön is halt meg. Közben Itáliában élt s Magyarországon. S latinul verselt. Kié hát ő? És Faustus, aki így írja a nevét: Vrancsics? Hiszen Sebenicóban született, Pozsonyban érlelődött szelleme, Pádovában járt egyetemre, Prágában a császári udvarban titkároskodott, Veszprémben lett várkapitány. Csánád megyei püspökké nevezték ki, majd Velencében írta filozófiai műveit és Prvic szigeten – Dalmáciában – temették el. Osztozunk, osztozunk?

Irodalomtudósi naivitás

„Ami a maga korában nem különült el nemzeti szempontból, ami közös örökség, azt az utókornak nics joga egyik vagy másik nép kizárólagos nemzeti tulajdonává minősíteni.”
(Klaniczay Tibor)

A szótár

Verancsics Faustus természetesen tudott magyarul. Ötnyelvű szótára 1595-ben jelent meg. Vékony kis kötet, latin, dalmát, német, olasz s magyar szószedet van benne. Sok későbbi szótár alapja, nyersanyaga lett. A szótár végén külön közli a legfontosabb imádságokat is ezeken a nyelveken. Sőt, egy kis horvát-magyar szójegyzéket is ad mutatóba azon szavakból, amelyek között szerinte a nyelvi rokonság kimutatható. Példák: csete-csata, garlicza-gerlice, kopje-kopja, lotar-lator, nyevolya-nyavalya, pakal-pokol, praznovati-paráználkodni, rob-rab, sisak-sisak, szlobod-szabadság, vitez-vitéz.

Párhuzamos életrajzok 1.

Verancsics Faustus 1551-ben született. Balassi Bálint 1554-ben. Mindkettőjüket ugyanazon évben 1579-ben emelték végvári rangra. Verancsics Veszprém kapitánya lett, Balassi egri hadnagy. Az előbbi volt a jelentősebb feladat és rang, nem vitás. Verancsics korábban soha nem volt katona, a végeken nem harcolt. Áldott pünkösdsnek idején lovát soha nem járatta harmatos reggeli fűvön török portyára indulván. Mégis övé a nagyobb rang, a tisztesség és a jövedelem. Mindketten két évig maradtak tisztségükben. Verancsicsot érdeklik a vár műszaki felépítményei, megoldásai. Rajzokat készít, tervezget. Balassi hópénzért könyörög, vakmerő és esztelen kalandokba bocsátkozik.

Ismerték egymást? Mondjuk, ha lett volna sereg-értekezlet, minden bizonnyal igen. Tán együtt ülhettek volna a nagyteremben, s egymás után kértek volna szót. Balassi bizonyára mondókája végén odavágta volna sisakját a szónoki emelvényhez, nagy indulatjában. Verancsics pedig hüvös-szenvtelenül itáliai hadmérnöki munkákból idézett volna maga igazára.

De még így is hallhattak egymásról. Faustus nagybátyja – apja testvére – Verancsics Antal. Esztergomi primás, császári helynök, a birodalom egyik legnagyobb tekintélye. Ő nevelteti unokaöccsét, ő vezeti be az udvarba, biztosítja az egyébként rendkívül tehetséges ifjú számára az érvényesülés lehetőségét. Balassi apja és nemzetsége a másik véglet. Nagyságra, erőre, tekintélyre a hazai erőviszonyok közepette legalább ilyen súlyú. Csakhogy ők az örökös vesztesek. Van közöttük köpönyegforgató áruló, csatát s ezreket vesztő ügyetlen seregvezér, birtokot emésztő tehetségtelen politikus, hitet érdekért ingként váltó lélekkufár. A maga módján mégis nagy hazafi valamennyi, csak olykor az egyéni érdek ezt nem engedi, hogy látszódjék.

A sziget

Pár kilométer Sibeniktől. A hajó készer is kiköt rajta, ámbár a két kikötő között ötszáz méter az út gyalogszerrel. Mi a felső kikötőben szállunk ki és megyünk fel a villához. Ez Faustus nyári villája. Reneszánsz épület, ötszáz év óta lakják a Verancsicsok. Ma is benne élnek a maradványok. A kis sziget tetején vagyunk. Csend és egyedüllét. Szinte alig van ember. Ők is csak öregek. Istenem, házak is ilyenek, élőlények, mint ők. Élnek s halnak. A dalmát ember nem törődik a házával. Az épület addig él, ameddig akar. Nem renoválja, nem javítgatja. Ha összedől épít másikat. De úgy tűnik, ezek a fehér-kő házak nem roskadnak össze. A villába oszlopsor vezet. A ház óriási kert közepén áll, most tényleg dacolva az enyészettel, mert emberi jószándék nem segít rajta, s úgy tűnik, nem is nagyon áll szándékában. A kertben ott a filagória, a ház oldalán a kápolna. A kert túlsó kijáratánál belesétálunk a tengerbe. Fantasztikus! Ősfenyők áttekinthetetlen kuszaságban, tekerdő gallyakkal hűs árnyékot vetnek ránk. Odébb

mintha kertművelés nyomait látnánk a felhagyott küzdelem tárgyaival. A kápolna lomtár, a falon a reneszánsz festés nyoma. A villába be sem lépünk, messziről látni mi lehet bent. S mégis megőrizték, megtartották, nem hagyták államosítani. Nagy küzdelem lehetett, nem csoda, hogy már nem futotta az erőből a javításra.

Hetvenegy fej

Másodszor járok már Szebenikóban. (Magamban mindig így nevezem, ezen az ősi néven, s ahogy gyermekkorom kedvenc könyveiben Dékány András adriai történeteiben megszerettem.) Már ismerem a várost (alig lakják harmincezren), sétáltam a simára kopott kőutcáin, voltam fent a tengert őrző várban, amelyet három éve új ellenség bombázott a tengerről! De a Szent Jakab székesegyház mellől megint nem tudok mozdulni! Verancsics sem tudott. Nem véletlenül illesztette be rajzát az Új gépek című könyvébe ezzel a megjegyzéssel: "Ez a templom nem az én találmányom, hiszen 150 évvel ezelőtt építették. De mivel különösen szép és szokatlan a formája, úgy láttam jónak, hogy erről e helyen, a találmányaim között tegyek említést mint hazám ékességéről".

Engem most azonban a templom külső párkányán, körben a magasban elhelyezett hetvenegy fej érdekel, amit tán Juraj Dalmatinac szobrász készített kortársairól. A négy-ötszáz évvel ezelőtt élt szebenikóiakról. Polgárlány, öregasszony, derék vitéz, tengeri kalóz, céhmester, építőmunkás, itáliai kereskedő, velencei küldött, ábrándos ifjú - ki tudja kik lehetnek ők. Mind egyéni arc, örömmel, szomorúsággal, torz fintorral, csodálkozó pillantással, tragikus kifejezéssel. Va jon van-e közöttük Verencsics-ős, hiszen Cimador nevű ősük már 1360-ban a városban élt. Vagy valamelyik marcona arc egy ottragadt magyart őriz? Akinek őse Béla királlyal egészen odáig, sőt még túl is szaladt a tatárok elől. Nincs nevük. Sokuknak arca sem, hiszen javarészüket most bedeszkázták, eltakarták, féltik őket az újabb lövésektől, hiszen már egyszer lőtték a várost, célzottan a székesegyházat a tengerről a hadihajók. Ott jártam előtt néhány nappal egy hegyekből kilőtt rakéta zuhant a földhivatalba, megölve néhány embert. Ez is a katedrális mellett történt.

A titkár

Mi lehetett a feladata Faustusnak Prágában? Szinte semmi, mert Rudolf csak a hatalmat szerette, de uralkoni nem akart. Mit érdekelte őt a harc – hiszen Bécsből is félelmében menekült el, túl közel érezte magához a törököt. Végek, zsold, magyar nemesség, Balassi – ugyan! Valóságosan is felépített önvárába menekült, megerősítette a Hradzsin, szűk és sötét folyosókon bolyongott, a pompás díszkertbe soha ki nem lépett. Nagy ritkán fogadott valakit, aki-

nek sikerült valamelyik belső inasát megvesztegetnie. Terheltsége, vérbaaja őrző rohamokat váltott ki belőle, máskor teljes apátiába zuhant, mereven és mozdulatlanul feküdt napokig. S aztán a féktelen bujaság bűnébe esett, amelyben – így mondják – a legsötétebb szertartásoktól sem riadt vissza. Ehhez kellett volna statisztálnia a humanista Faustusnak?

Inkább bírták maradásra a császár világos perceink számára is kedvező kedvteléseit. Rudolf hatalmas gyűjteményeiben ő is bizonyára szabadon bolyonghatott; ásványok, növények, preparált egzotikus állatok, ékszerek, fegyverek mellett a világhírű óra és mechanikus gyűjteményt tanulmányozta. Schlottheim mester hajó automatáját, amely három dalt is eljátszott, miközben a fedélzeten apró ezüst emberkék mozogtak, s még díszlővést is adott le parányi ágyúiból. Vagy Gerhard Emmoser ezüst éggömbjét, amelyet egy szárnyas Pegazus tartott a hátán, vagy a számtalan remekműű órát, osztrák, cseh, németalföldi mesterek csodáit. S ha kedve támadt, benézett Giovanni Bologna műhelyébe, aki éppen ekkor kezdte formálni az uralkodó bronz lovasszobrát, vagy megdöbbenve állt meg Giuseppe Arcimboldo sajátos portréja előtt, amelyen az uralkodó arcát a természet finom gyümölcseiből és zöldeiből formálta ki. S mert nem volt halvérű, Bartholomäus Spranger műhelyében időzött a legtöbbet, ahol hatalmas méretű festményeken csodálatos meztelen nőalakok – szigorúan a mitológiából kiléptetve – töltötték be a vásznat. Orgiája volt itt a szép női és olykor férfi meztelenségnek.

Faustus már nem volt Prágában, amikor először a dán Brahe majd a cseh Kepler állt Rudolf szolgálatába, s teljesítette az uralkodó kívánságait, aki nemcsak a csillagos égbolt törvényeit kutatta, de maga is jártas volt az asztrológiában, s gyakorta bukkant fel zárt ajtájú laboratóriumában is, ha nem is aranyat, de a bölcsek követ keresve. Faustus ezt már nem várta meg, az ő iskolázott elméje ilyen parancsot már nem tudott elfogadni, latin szelleme nem bízott semmilyen bugyborékoló retorta titkában. Ment szeretett hazájába, ahol Ernő főhercegtől – aki a gyilkosok törétől rettegő örült bátyja helyett kormányzott – kapott birtokai várták Knin közelében. S ő, aki ilyen közlőről ismerte a császári udvart, az uralkodó testvéreit, ne hallotta volna, hogy éppen Ernő főherceget hányszor sértette meg egy magyar végvári katona esztelen birtokpereskedési lázában. S ki tudja, nem ő fogalmazta-e azt a levelet (parancsot), amely szerint Balassinak nyilvánosan meg kellett követnie Ernőt gyalázatos hangú infámiájáért.

A levél

Valahol Lengyelországban tán, 1589 végén.

Fenséges főherceg! Hogy Fenséged a magyar tanács és a magyar kamara véleményét megvetvén, őseinek, t.i. Ferdinánd és Miksa császároknak záloglevelükben adott világos ígérete ellenére saját maga határozatát, melyet folyamodásunkra adott volt, megmásítja: elismerjük,

hogy balszerencsénknek, s a méltánytalan sorsnak kell tulajdonítanunk, ami ellen sem igazság sem érdem nem használ semmit, s amit békén kell tűrnünk. De az már csudálatosnak és türehetetlennek látszik előttünk, hogy véglesi részünkről egy hanggal sem válaszol Fölséged, holt az egész Magyarország tudja azt, hogy az a vár minket és Balassa Andrást egyenlő jogon illet, mi azt sem per útján, sem egyébként el nem veszítettük, hanem Fölséged tőlünk erőszakkal ragadta ki. Könyörgünk azért igen alázatosan Fölségednek, méltóztassék rendelkezni, hogy részünket visszanyerjük. Különben Isten előtt protestálunk, s tiltakozni fogunk az országgyűlésen a rendek előtt is, hogy rajtunk ilyen nagy injuria esett, melynél nagyobb nem képzelhető. Fölséged alázatos és hűséges hívei Balassi Bálint és Ferenc.

Humanista naivítás

Az erény általában vett szinonimái: erő, szeretet, igazságosság, bátorság, jóság, jó erkölcsök, jó cselekedetek, a jó szeretete, a rossz gyűlölete, szentség, Isten törvénye, önuralom, szabadság, szellem, béke, új ember, önsanyargatás, gyakorlás, engedelmesség, lemondás, önmegtagadás, kereszt, világ megvetése, szentvelenség, a szív tisztasága. Bűn viszont, minthogy vétés: a vágyakozás, igazságtalan, rossz cselekedetek, a test cselekedetei, a bűn gyümölcse a test, a szolgaság, de szétszórta a Bibliában más elnevezésük is előfordul.

(Verancsics Faustus: Keresztény erkölcsan)

Ha harc, hát legyen harc

A Verancsics Faustus kiállítását 1994 februárjában nyitottuk meg Budapesten a Balassi kiállítás részeként. A megnyitóra héttagú küldöttség érkezett Sibenikből. Most azok jöttek, akik dolgoztak; könyvtárosok, muzeológusok, beosztott hivatalnokok - csupa kisember. Mikrobuszokkal a múzeum mellé álltak le, a magyar főváros közepén. Amíg megvacsoráztattuk őket, s tósztokat mondtunk a horvát-magyar barátságra, a közös múltra, a közös hősökre, ismeretlen tettesek a mikrobuszt kifosztották. Mindenüket elvitték, csak az maradt meg, ami rajtuk volt.

Sibenikből kimentünk Skradin városába. Tizenöt kilométer. Ott húzódik a front. A hegyen láttuk a szerb ágyúállásokat. A kis város szétlöve. A templom teteje bezuhant a padok közé, a mellékoltárok csonkán, tépetten álltak. Krisztus már nem öt sebből vérzett. Minden ház ablaka homokzsákkal eltorlaszolva, az ablakokból fegyverállások meredeztek. Csak katonák és öreg férfiak élnek a településen. Minden ház szitává löve. Béke volt, nyugalom, fegyverszünet. Egy kolléganóm sírógörcsöt kapott a félelemtől. A városban csend. Kisérteties csend. Minket nem raboltak ki.

Találmányaink

A beszegezett ágyút nyomban tüzkésszé tenni. Ágyút beszegezni, hogy az ellenség ne használhassa. Az ágyút úgy fordítani, hogy az ellenség ne szegezhesse be. Módszer arra, hogy ágyúval és egyéb lövő szerszámokkal gyorsabban és többször tüzeljenek, mint eddig.

Ágyút magas hegyre vontatni kis erőfeszítéssel. Kapun bárhol puskapor nélkül áttörni. (Verancsics Faustus: Függelék a Machinae Novae-ben.)

Párhuzamos életrajzok 2

1594 május. Balassi Esztergomba vonul. Bogács-hadnagy – így nevezi őt Dienes István szép regényében – elfáradt már. Ábrándjai oda, se kardja, se ereje. Várat, vagyont nem szerzett, pereinek száma végtelen, asszony nem várja fehér karokkal, vágytól kipirult orcával, pénze, ha van, mind hamis. Amit addig írt, ki tudja merre fújta a szél, s tán Rimay János, ifjú tisztelője sem lesz képes összeszedegetni. Balassi az ostromra készül. Csaknem három évtizede katona, tudja, hogy minden harc egyben az utolsó is, a végső. De ez valódi harc. Úgyis kell neki öltözni, s a reggeli ima lehet, hogy az utolsó.

Verancsics Faustus 1594 májusában Prágából, keresztül az Alpokon, Velencébe indult. Valahol egy meghatározott ponton érinthette Esztergom földrajzi magasságát is. Volt közöttük mondjuk ötszáz kilométer. S egy pillanat, amelyben az egyik felfelé, a vár felé indult, a másik lefelé, a Város felé indult. Mindkettő megérkezett oda, ahová a sors kirendelte. Verancsics Faustus még húsz évet élt. Ez alatt megírta mechanikai művét, ötnyelvű szótárát, vallástörténeti értekezését, filozófiai munkácskáját, s hitvallását dalmát származásáról. Balassinak *addig* megjelent a Beteg lelkeknek való füves kertecske című műve, összerendezte kéziratot verseit, s május utolsó hetében már halálos láztól vergődve Béza 50. zsoltárát fordította. Befejezni nem tudta.

“Most van szükség bátorságra Aeneas, most erős szívre!”